

ÇAĞDAŞ TÜRK ŞİVELERİ ARASINDA AKTARMA MESELELERİ

(Yeni Uygur Türkçesi – Türkiye Türkçesi Örneği)

M. Fatih ALKAYIŞ*

ÖZET

Çağdaş Türk şiveleriyle yazılmış eserleri bir şiveden başka bir şiveye aktarırken dikkat edilmesi gereken hususların başında “*ek, kelime, kavram ve cümleler*” aynı etkiyi yaratacak biçimde çevirmek gelmektedir. Bu sayede anlam veya şekil bulanıklığı ortadan kalkar.

Türk şivelerinin tasnifinde Doğu Türkçesinin bir kolu olarak kabul edilen Yeni Uygur Türkçesi, Batı Türkçesi içerisinde yer alan Türkiye Türkçesine oranla Eski Türkçenin şekil özelliklerine daha yakındır. Yeni Uygur Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki aktarma meselelerini şu konular üzerinde ele alabiliriz: Fiil kipleri, sıfat-fiiller, zarf-fiiller.

Çağdaş Türk şiveleri arasındaki aktarma meselelerinin çözümüyle Türk Dünyası birbirini daha iyi anlayacak ve birbirine daha çok yakınlaşacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Türk Şiveleri, Aktarma Meseleleri, Ekler.

* Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Öğretim Üyesi, falkayis@adiyaman.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

**THE TRANSLATING PROBLEMS of CONTEMPORARY
TURKISH DIALECTS
(Between The New Uygur Turkish Dialect and
Turkey Turkish Dialect)**

ABSTRACT

The translating of the books, writing with Contemporary Turkish Dialects, requires some attentions about the suffixes, words, concepts and sentences to get an impressive form. By this way confusions of meaning, between the Turkish Dialects, can be prevented.

The New Uygur Turkish Dialect, thought as an Eastern Turkish Dialect at the classification of Turkish Language, is nearer to the characteristics of Old Turkish Language according to the Turkey Turkish Dialect, thought as a western Turkish Dialects. We can get a classification of translating problems, between the New Uygur Language and Turkey Turkish Language, in those titles: Verb moods, participles, gerundiums.

With the solving of the problems between Contemporary Turkish Dialects, Turkish world will understand each other well, and also will be nearer.

Key Words: Contemporary Turkish Dialects, translating problems, suffixes.

Zengin bir kültüre sahip olan Uygur Türkleri, çok geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır. Bugün Uygur Türklerinin on sekiz milyon kadarı Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı Uygur Muhtar Bölgesi'nde (Doğu Türkistan'da); beş yüz binden fazlası ise Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da yaşamaktadır. Bunun yanında iki yüz bin kadar Uygur Türkü Ortadoğu ülkeleri, Avrupa ve Amerika'da yaşamakta; Uygur Türkçesiyle konuşup yazmaktadır (*Türk Dünyası Edebiyatları*, 597).

Kazakistan'ın Almatı şehrinde yaşayan Uygur Türkleri "Uygurşinaslık Enstitüsü" aracılığıyla edebî faaliyetlerini devam ettirmektedirler. Kazakistan'daki Uygur edebiyatının en önemli temsilcisi Ziya Samediy'dir (*Türk Dünyası Edebiyatları*, 601). Yazar,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

romancılık ve dramacılıkta Uygur edebiyatına çok katkı sağlamıştır. Yazarın tarihî mevzularda yazdığı eserlerin mükemmel ve muvaffakiyetli olması Uygurların tarihini, örf-âdetlerini, dilini, devir hususiyetlerini iyi bilişinden, öz halkının arzu, istek, taleplerini iyi kavradığından, edebî faaliyetlerinde tarihî gerçeklere saygı göstermesinden kaynaklanmaktadır (*Modern Uygur Türkçesi Grameri*, 167).

Uygur Türkleri siyasi müdahaleler ve coğrafya yüzünden iki ayrı alfabe kullanmak mecburiyetinde kalmışlardır. Bugün Uygur Türkçesine ait metinler Doğu Türkistan'da Arap alfabesiyle, Kazakistan'da ise Kiril alfabesiyle yayımlanmaktadır (*Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, IX).

Yeni Uygur Türkçesi 1930'lu yıllardan sonra Çağatay Türkçesi geleneğinden farklılaşarak ortaya çıkmış bir Türk yazı dilidir. Yeni Uygur Türkçesi aslında Doğu Türkistan'da, Eski Uygur Türkçesinin zaman içindeki çeşitli gelişme ve değişimlere bağlı olarak şekillenmiş bulunan bir devamı ve bir kısım kaynaklarda Tarançı Türkçesi diye de adlandırılan yeni bir şekildir. Bugün çok geniş bir coğrafyada, büyük bir Türk nüfusu tarafından kullanılmaktadır.

Türk şivelerinin tasnifinde Doğu Türkçesinin bir kolu olarak kabul edilen Yeni Uygur Türkçesi, Batı grubu Türk şiveleri arasında yer alan Türkiye Türkçesine oranla Eski Türkçeye daha yakındır. Yeni Uygur Türkçesinde, Eski Türkçenin şekil özellikleri, Türkiye Türkçesine göre daha belirgin olarak yer tutmaktadır. Durum böyle olunca bu iki şive arasında yapılan aktarmalarda da birtakım güçlükler ortaya çıkmaktadır.

Çağdaş Türk şiveleriyle yazılmış eserleri bir şiveden başka bir şiveye aktarırken dikkat edilmesi gereken hususların başında "kelime, kavram ve cümleleri" aynı etkiyi yaratacak biçimde çevirmek gelmektedir. Ancak bu sayede anlam veya şekil bulanıklığı ortadan kalkar.

Yeni Uygur Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında ortaya çıkan aktarma meselelerini şu başlıklar altında toplayabiliriz:

- *Fiil Kiplerinde Karşılaşılan Aktarma Meseleleri*
- *Sıfat-Fiillerde Karşılaşılan Aktarma Meseleleri*
- *Zarf-Fiillerde Karşılaşılan Aktarma Meseleleri*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

A) Fiil Kiplerinde Karşılaşılan Aktarma Meseleleri

1) Yeni Uygur Türkçesinde –di görülen geçmiş zaman kipinin yanında, ayrıca –ğan/-gen, -qan/-ken biçiminde olan ikinci tip görülen geçmiş zaman eki vardır. Bu şekil, –ğan ekine iyelik eklerinin getirilmesinden sonra “bar” veya “yoq” kelimeleri eklenerek oluşturulur. Olumluluk ifadesi için “bar”, olumsuzluk ifadesi için “yoq” kullanılır. Soru ifadesinde ise iyelik ekinden sonra –mu eki getirilir.

Türkiye Türkçesinde tek tip görülen geçmiş zaman eki vardır. Bu ek, -dı (-di/-du/-dü, -tı/-ti/-tu/-tü) ekidir. Yeni Uygur Türkçesindeki ikinci tip görülen geçmiş zaman eki –ğan Türkiye Türkçesinde bulunmadığı için, bu şekillerin Türkiye Türkçesine aktarımında –dı eki kullanılır. Ayrıca Türkiye Türkçesinde görülen geçmiş zaman ekinden sonra herhangi bir iyelik eki veya “bar”, “yoq” gibi kelimeler kullanılmaz.

Örnek:

Adil uniñdin räncigini yoq.

(*Örnekler için bk.Mayimhan, 1984*)

Öz pärzändigä yamanliq oylaydiğan ata-anini nädä körginiñ bar?

Bu gäpçä mändin bezar bolginiñmu?

Aktarma:

Adil, ona kırılmadı.

Çocuğunun kötülüğünü düşünen anne-babayı nerede gördün?

Bu sözle bana kırıldın mı?

Yukarıdaki örnekleri “bar”, “yoq” kelimelerini kullanarak da Türkiye Türkçesine aktarmak mümkündür. Türkiye Türkçesinde pek yaygın olmayan bu tür cümleler, Yeni Uygur Türkçesinin bir ifadeyi birkaç yolla aktarabilme gücünü göstermektedir.

2) Yeni Uygur Türkçesinde şart kipinin asıl fonksiyonu, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, hareketin şarta bağlı olarak yapıldığını bildirmektir. Ancak bazı cümlelerde şart kipinin geçmiş zaman fonksiyonunda kullanılıp, şart anlamı taşımadığı görülmektedir. Türkiye Türkçesinde şart kipinin geçmiş zaman işlevi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

bulunmadığı için, aşağıdaki örneğin Türkiye Türkçesine aktarımında şart eki yerine –dığında/ -diğinde zarf fiil eki kullanılır.

Örnek:

Öyüngä barsam, çıqip ketipsän.

Aktarma:

Evine vardığımda çıkıp gitmiştin.

3) Yeni Uygur Türkçesinde şart kipinin isimlerle kullanımı “bol-” fiiliyle birlikte görülür. Türkiye Türkçesinde isimlerden sonra şart kipinin getirilmesi “i-” fiiliyle mümkündür. Yeni Uygur Türkçesindeki bol- fiilinin yerini, Türkiye Türkçesinde i- fiili alır. Bu yüzden aşağıdaki örneklerde geçen şart kipleri, Türkiye Türkçesine i-fiiliyle aktarılır.

Örnek:

Davut bolsa, birär minutça tiniq elivelip, davam qildi.

Qurbeşimiz nädä bolsa, bizma şu yardıdä!

Oninçi sinipni tamalaydıgan jili bolsa,

Aktarma:

Davut ise bir dakika nefes alıp devam etti.

Başkanımız nerede ise, biz de oradayız.

Onuncu sınıfı bitirecekleri yıl ise,

4) Yeni Uygur Türkçesinde şart birleşik çekimi, i- fiili yerine “bol-” yardımcı fiilinin basit şart çekimiyle yapılır. Öğrenilen geçmiş zamanın şartı kipiyle kurulmuş olan aşağıdaki örneklerin Türkiye Türkçesine aktarımında, bu kipin yerini görülen geçmiş zamanın şartı alır.

Örnek:

Räncitkän bolsam kaçür, tağa!

Kälginiñni bilgän bolsam...

Aktarma:

Kırdıysam bağışlayın, ağa!

Geldiğini bilseydim...

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

B) Sıfat-Fiillerde Karşılaşılan Aktarma Meseleleri

1) Yeni Uygur Türkçesinde çok sık kullanılan -ğan sıfat-fiil eki, bugün Türkiye Türkçesinde kullanmakta olduğumuz -an ekinin eski biçimidir. Bu ekin Türkiye Türkçesine aktarımı “bazı örneklerde” -dık sıfat-fiil ekiyle sağlanmaktadır.

Örnek:

Xatirisi şundaq küçlükki, anlıganni untimaydu.

Körgänni ästin çıqarmaydu.

Taşkenttin yeñi kiyip kalgän ätläs köynigini

tüzäştürüp,

Aktarma:

Hafızası o kadar güçlü ki, öğrendiğini unutmaz.

Gördüğünü akıldan çıkarmaz.

Taşkent'ten yeni giyip geldiği atlas gömleğini

düzeltilip,

2) Yeni Uygur Türkçesindeki -ğan sıfat fiil eki, “gibi” anlamını veren ve bugün ekleşmiş durumda bulunan “dek” edatıyla birleşerek zarf görevinde kullanılır. -ğandek ekinin Türkiye Türkçesine aktarımı, aşağıdaki aktarmada da görüldüğü gibi, geniş zaman ve şimdiki zaman kiplerine birtakım eklerin getirilmesiyle gerçekleşmektedir.

Örnek:

Pisän qilmigandäk tätür qarap oltardi.

Sirtqa qaridi ve xoşal bolğandäk: Däl özi!

Taşkentkä berişni uqturmay kätkän Anarğa

räncigandäk bolsimu,

Aktarma:

Aldırış etmiyormuş gibi davrandı.

Arkaya baktı ve memnun olurcasına: Ta kendisi!

Taşkent'e gidişini bildirmeyen Anar'a kırılır gibi olsa

da,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 4/3 Spring 2009

3) Yeni Uygur Türkçesinde sıfat fiil eki almamasına rağmen Türkiye Türkçesine sıfat-fiil olarak çevrilen bazı kelimeler vardır. Aşağıdaki örnekte geçen “*bar yärdä*” sözü Türkiye Türkçesine “*olduğu yerde*” şeklinde aktarılmaktadır.

Örnek:

Savutcan bar yärdä külkä-çaqçaq kam bolmaydudä!

Aktarma:

Savutcan’ın olduğu yerde gülme şamata eksik olmaz.

4) Yeni Uygur Türkçesinde “*bolğan*” sıfat fiilinin, sonu –maq/-mek ekiyle biten fiillerle birlikte kullanılarak, Türkiye Türkçesine “*isteyen*” sıfat fiiliyle aktarıldığı görülür. Aşağıdaki örneklerde “*bol-*” fiilinin “*iste-*” anlamında kullanıldığı açıkça görülmektedir.

Örnek:

Adilni rägbätländürmäk bolğan Baqiev,

Qeri kolxozçiniñ pikirini almaq bolğan Baqiev,

Aktarma:

Adil’i teşvik etmek isteyen Bakiev,

Yaşlı çiftçinin fikrini almak isteyen Bakiev,

C) Zarf-Fiillerde Karşılaşılan Aktarma Meseleleri

1) “*-a/-e*” ve “*-y*” zarf fiil ekleri, bunun olumsuz karşılığı olan *-may/-mey* zarf-fiil ekiyle birlikte kullanılarak tekrar grubu oluşturur. Tekrar grubunun Türkiye Türkçesine aktarımında *-a/-e* zarf-fiil ekinin yerini olumlu ve olumsuz geniş zaman ekleri alır.

Örnek:

Orun körsätti räis vä Adil oltira oltirmayla uniñğa:

Aktarma:

Reis yer gösterdi ve Adil oturur oturmaz ona:

2) Yeni Uygur Türkçesinde *-p* zarf fiil ekinin bazı örneklerde “*qara-*” (*bak-*) fiiline getirilerek, “*doğru, için*” anlamlarında kullanılan edatlar oluşturduğu görülür. *-p* zarf fiil ekiyle oluşturulmuş “*qarap*” edatının Türkiye Türkçesine aktarımında bu kelimenin yerini “*doğru*” edatı alır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Örnek:

Baza täräpkä qarap mañdi.

İşik täräpkä qarap mañğan jigitkä atılarçä nazar taşlıdı.

Aktarma:

Üsse doğru yürüdü.

Kapıya doğru yürüyen yiğide bir kahraman gibi baktı.

3) Yeni Uygur Türkçesinde –may/-mey eki, olumsuz anlamlı zarf-fiiller türetir. Bu ek, Türkiye Türkçesine -madan/-meden ekiyle aktarılır. Yeni Uygur Türkçesindeki -may/-mey ekinin fonksiyonunu, Türkiye Türkçesinde -madan/-meden ekin karşılamaktadır.

Örnek:

Qız balılığımğa baqmay, seni izdidim.

Bakiev gäp qılmay, Adilniñ qolini qisti.

Aktarma:

Kız çocuğu olmama bakmadan seni aradım.

Bakiev, konuşmadan Adil'in elini sıktı.

4) -ğaçça zarf-fiil eki, asıl fiildeki hareketin sebebini bildirir. Bunun Türkiye Türkçesine aktarımı “-dığından, dığı için” ekleriyle sağlanmaktadır.

Örnek:

Vaqtı vaqtida suğirilğaçça mevilär becirim ve tämlük bolidiğan

Oğut berilmäy qalğaçça meviliri boluq ämäş.

Bu jil yaz beşida höl-yegin köpräk bolğaçça,

Aktarma:

Vaktinde sulandığında, meyveler olgun ve lezzetli olacak.

Gübre verilmediği için, meyveler bol değil.

Bu yıl yaz başında yağış çok olduğundan,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

5) Yeni Uygur Türkçesinde *-gili/-gili/-qili/-kili; -gini/-gini/-qini/-kini* şeklinde görülen zarf fiil eki, asıl fiildeki hareketin meydana geliş sebebini bildirir. Bunun Türkiye Türkçesine aktarımında “*-mak/-mek için*” veya “*-maya/-meye*” gibi ekler kullanılır.

Örnek:

Sizin bilän mäslätläşkini kâldim, Xeliçem...

Aktarma:

Sizinle görüşmek için geldim, Heliçem...

6) Yeni Uygur Türkçesinde kullanılan *-gıçe* zarf-fiil eki, fiilde bildirilen hareketin zamanını gösterir. Bu ek, Türkiye Türkçesine “*-ıncaya kadar*” şeklinde aktarılmaktadır. Aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, *-gıçe* eki, zaman bakımından bir kısıtlama, sınırlama bildirmektedir.

Örnek:

Seniñ çeyiñ qayniğičä yetip kälimän, apa!

Adil cavap bärğiçä Anar tartip kätti.

Aktarma:

Senin çayın kaynayıncaya dek gidip gelirim, anne!

Adil cevap verinceye kadar, Anar çekip gitti.

7) Yeni Uygur Türkçesinde kullanılan *-ğanda/-gende, -qanda/-kende* zarf-fiil eki, Türkiye Türkçesine *-ınca* ve *-dığında* ekleriyle aktarılmaktadır.

Örnek:

Davut kaska avtobusqa oltarğanda başlığan sözni ulaştırup,

Eri kälgändä bolsa...

Aktarma:

Şakacı Davut, otobüse bindiğinde başladığı sözü

sürdürüp,

Yeri geldiğinde ise...

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

8) Yeni Uygur Türkçesinde kullanılan -ğanda zarf-fiil eki “qara-” (*bak-*) fiilinin sonuna getirilerek “*karşılaştırma ve görelilik*” anlamı taşır. Bunun Türkiye Türkçesine aktarımı şu şekildedir.

Örnek:

Uñığa qarığanda çoñ xizmətlärni qipsändä!

Aktarma:

Ona göre sen daha büyük işler yapmışsın!

9) Yeni Uygur Türkçesinde kullanılan -ğanda eki “*bolma-*” fiilinin sonuna gelerek “*en azından, hiç olmazsa*” gibi anlamlar üstlenmektedir. Bunun Türkiye Türkçesine aktarımı şu şekildedir.

Örnek:

Şähärdä işlisän, äñ bolmıganda, bir hünärniñ egisi
bolisän.

Aktarma:

Şehirde çalışsan, en azından bir meslek sahibi
olursun.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Çağdaş Türk Şiveleri arasında çeviri yaparken dikkat edilmesi gereken bazı noktalar vardır. Bunların başında fiil kipleri, sıfat-fiiller ve zarf-fiillerin doğru aktarımı gelmektedir. Bu çalışmada Yeni Uygur Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki aktarma meseleleri yine fiil kipleri, sıfat-fiiller ve zarf-fiiller esas alınarak işlenmiş ve örneklerle birçok karşılaştırma yapılmıştır.

KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan; Her Yönüyle Dil, TDK Yayınları, Ankara.

BALCI, Mustafa; 1996, Ötken Künler Romanında Sıfatlar (Kırıkkale Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale.

ÇAĞATAY, Saadet; 1972, Türk Lehçeleri Örnekleri II – Yaşayan Ağız ve Lehçeler, Ankara.

DEVLET, Nadir; 1989, Çağdaş Türk Dünyası, İstanbul.

ERCİLASUN, Ahmet B; 1989, Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri. 2. baskı, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

- ERCİLASUN, Ahmet B; 1993, Türk Dünyası Üzerine Makaleler-İncelemeler, Ankara.
- ERGİN, Muharrem; 1992, Türk Dil Bilgisi, İstanbul.
- KASAPOĞLU, Hülya; 1988, Modern Uygur Türkçesinde Fiil (Gazi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara.
- KAŞGARLI, Sultan Mahmut; 1992, Modern Uygur Türkçesi Grameri, İstanbul.
- KOMİSYON; 1992, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, c.I-c.II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- KURBAN, İklil; 1989, Yeni Uygur Türkçesi Grameri, Türk Kültürü Araştırmaları, XXVI/2, Ankara.
- KURBAN, İklil (Ruşadan Çev.); 1995, Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara.
- ÖZTOPÇU, Kurtuluş; 1992, Uygur Atasözleri ve Deyimleri, İstanbul.
- ÖZTÜRK, Rıdvan; 1997, Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil, TDK Yayınları, Ankara.
- ÖZTÜRK, Rıdvan; 1994, Yeni Uygur Türkçesi Grameri, TDK Yayınları, Ankara.
- PRİTSAK, Omelian; 1959, "Neuuigurische" Philologia Turcicae Fundamenta, Wiesbaden, s.525-563.
- SEMEDİY, Ziya; 1984, Mayimhan, Almatı.
- ŞEMİYEV A, EHMETOV A. İ.; 1955, *Uygur Tili Grammatikisi I. Fonetika Hem Morfologiya*, Almatı.
- TAŞPOLAT, A ve EZİZ, A.; 1985, Hazirki Zaman Uygur Tili Asasliri. Keşker Uygur Neşriyatı.
- THOMSEN, Kaare (Çev: İlhan Çenelli); 1985-1989, Sarı Uygurların Dili ve Salarca, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, Ankara, s.191-197.
- TÖMÜR, Hamit; 1987, Hazirki Zaman Uygur Tili Grammatikisi I. Fonetika Hem Morfologiya, Pekin.
- Uygur Edebiy Tilinin İzahlık Lûgiti; 1989, Milletler Neşriyatı, Pekin.
- YENER, A. Şirin; 1998, "Newmark'ın Çeviri Metodları Çerçevesinde Çeviri Edimine Bir Bakış", *Dil Dergisi*, 66, Nisan: 5-19.
- ZİŞYAV, Lyu; 1987, Uygur Tarihi, c.I, Pekin.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*